

ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ПРО ЗЛОЧИНИ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

В м. Харкові вчені Інституту підвищення кваліфікації Генеральної прокуратури України, Національної юридичної академії, Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України проводили за участю керівників постійно діючих слідчо-оперативних груп обласних та міських прокуратур тематичний «круглий стіл».

В Інституті підвищення кваліфікації Генеральної прокуратури учасники «круглого столу»: професор Г. Матусовський (НЮАУ), доцент В. Корж (ІПК Генеральної прокуратури), канд. юрид. наук О. Буцан (НЮАУ), аспірант В. Багинський, керівники постійно діючих слідчо-оперативних груп О. Смірягін (прокуратура Кіровоградської обл.), М. Мойсюк (Південно-Українська транспортна прокуратура), В. Бобров (прокуратура Донецької обл.), А. Бігун (прокуратура Рівенської обл.), С. Іващенко (прокуратура Сумської обл.), О. Делінда (прокуратура Хмельницької обл.), В. Дубина (прокуратура Житомирської обл.), слідчі І. Савицький (прокуратура Полтавської обл.), П. Федотов (прокуратура Луганської обл.), С. Загоруйко (прокуратура Волинської обл.), І. Поворознюк (прокуратура м. Кривого Рогу) та ін. обговорили проблеми розслідування кримінальних справ про злочини в сфері економіки.

Г. Матусовський: Динаміка злочинності, зміна її структури під впливом різних факторів (економічних, соціальних, політичних) постійно впливають на її стан при загальній тенденції до зростання, адаптації до умов криміналізації відповідних діянь, посилення законодавства, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів.

Наукові розробки методик розслідування окремих видів економічних злочинів доцільно розглядати у трьох основних видах:

- 1) дисертаційно-монографічні дослідження;
- 2) навчальна література (підручники, навчальні посібники);
- 3) методичні, практичні посібники.

Найбільш повну систематизовану картину таких розробок дає перший із названих видів досліджень. Із 89 кандидатських дисертацій (захисених на Вчених радах колишніх радянських республік), присвячених методиці розслідування розкрадання у різних галузях, за станом на 1986 р. 25 % досліджень припадає на наукові установи і навчальні закла-

ди України. За період з 1986 по 1996 рр. криміналістами України проведені дослідження по розробці методик розслідування економічних злочинів: податкових, кредитно-банківських, валютних та ін., за які передбачена кримінальна відповідальність за новим законодавством.

В. Корж: Для теорії і практики важливе значення має визначення злочину в сфері економіки, тобто суспільно небезпечне винне кримінально каране діяння особи, яка безпосередньо вчинила посягання на економічну безпеку України. Кримінальним кодексом повинна бути передбачена відповідальність за фінансові злочини, валютні, митні, в сфері виробництва, розподілу, споживання товарів, послуг, оподаткування, підприємництва. Аналіз криміногенної ситуації в галузях господарства і динаміки злочинності дозволив визначити, що найбільш криміналізованими залишаються об'єкти енергозабезпечення, нафтогазпрому, вуглепрому, Держатому, Укрзалізниця, зовнішньоекономічна діяльність, фінансово-кредитні та банківські системи. Масового характеру набули розкрадання грошових коштів з використанням фіктивних платіжних документів і підроблених банківських гарантій, неповернення та нецільове використання кредитів, фінансові махінації з грошима вкладників, посадові зловживання керівників банківських установ. Це привело до розбалансованості фінансово-кредитної системи. Якщо на початок 1995 р. поза сферою банківського обігу перебувало 25 % грошей, то на кінець 1996 р. — 50 %. Значної шкоди економічним інтересам України, завдають валютні злочини, зокрема, приховування валютної виручки, несвоєчасне її повернення тощо. Протидією криміналізації зовнішньоекономічної діяльності є своєчасна розробка механізму державного управління валютними резервами та удосконалення законодавства, розробка нових методик розслідування кримінальних справ про злочини в зовнішньоекономічній діяльності.

М. Мойсюк: Я на слідчій роботі працюю понад п'ятнадцять років. В останні роки злочинність занадто випереджує слідчі можливості, тактику методики розслідування окремих злочинів, зокрема в сфері економіки. Законодавча неврегульованість, відсутність або недосконалість методик розслідування злочинів у зовнішньоекономічній, банківській діяльності сприяли закриттю деяких актуальних справ про незаконне переведення іноземної валюти з України за кордон. Злочинці залишилися непокараними, а держава зазнала великих збитків.

О. Бушан: В умовах економічних перетворень, формування ринкових відносин в Україні банківська діяльність повин-

їа виконувати одну з важливих функцій у фінансово-господарській діяльності. Особливу роль в цій діяльності відіграє одна з основних функцій банку — кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян. Під час розслідування злочинів, що вчиняються у кредитно-банківській сфері, виникає необхідність у дослідженні певного кола документів. Вказані обставини зумовлені необхідністю наукової розробки значного кола питань дослідження документів у плані як слідчого огляду, так і виконання судових експертиз (почеркознавчої, техніко-криміналістичної, бухгалтерської та інших економічних експертиз). Під час вивчення слідчої практики у ряді випадків встановлені факти недооцінки документів, що не тільки мають непрямі дані про злочин, а й безпосередньо підтверджують ознаки певного виду злочину. У зв'язку із розслідуванням кредитно-банківських злочинів частіше за все до поняття «документи» відносять письмові акти бухгалтерського змісту, і з цим асоціюються специфіка та коло документів, що вивчаються під час розслідування даного виду злочину. Проте під час розслідування виникає необхідність у дослідженні значно більшого кола носіїв інформації різних видів, у тому числі електронних.

О. Делінда: Слідчі змушені від шести місяців до року розслідувати справи про злочини в сфері економіки. По-перше, це пов'язано з відсутністю методик розслідування нових економічних злочинів; по-друге — з недосконалістю кримінального законодавства. Зокрема, у мене є у провадженні справа по розкраданню приватизаційних майнових сертифікатів. Так вийшло, що спеціалісти, на яких я покладав надію, виявилися недостатньо професійно підготовленими, а без участі спеціалістів, без використання досягнень науки та техніки не можна якісно розслідувати кримінальну справу.

В. Корж: Процес приватизації в Україні супроводжується розкраданням державного або колективного майна, хабарництвом, зловживанням владою або службовим становищем. Ділки комерційних структур разом з керівними посадовими особами органів влади та управління, регіональних органів приватизації в ході роздержавлення незаконно списують в період підготовки до приватизації основні та обігові фонди, передусім цінне обладнання, автоматизовані лінії, зменшують оціночну вартість об'єктів за рахунок створення фіктивного банкрутства, переводять на рахунок псевдокомерційних структур під фіктивні угоди значні грошові суми з метою подальшого їх привласнення, зменшують реальну вартість об'єктів оренди з викупом, застосовуючи зональні коефіцієнти. В ході криміналізації приватизаційних процесів активно легалізуються «тіньові капітали», а також розповсюджується

найбільш небезпечна форма організованої злочинності — злочинне співництво. У судово-слідчій практиці мають місце справи про розкрадання державного або колективного майна, скоєні злочинним співництвом, але чинне кримінальне законодавство не передбачає такої форми співучасті та відповідальність членів співництва. Останні скуповують державну власність, у першу чергу підприємства торгівлі, сфери обслуговування, використовуючи корумповані зв'язки, або шляхом насильницького примусу володіють контрольним пакетом акцій.

Г. Матусовський: Початок вивчення об'єктивних потреб слідчої практики у наукових розробках криміналістичних проблем, зокрема, розслідування економічних злочинів, було покладено у низці робіт (Г. Матусовський — 1976 р., І. Зінкевич — 1985 р., В. Бахін — 1987 р., А. Іщенко — 1987 р. та ін.). В наведених роботах розглянуто науково-метричні методи вивчення слідчої практики, судово-експертних виробництв, наукових публікацій по методиці розслідування злочинів. Ці методи стають особливо актуальним при розробці програми удосконалення методик розслідування економічних злочинів. Одним із джерел інформації про потреби слідчої практики у методиках розслідування економічних злочинів є вивчення самої практичної сфери боротьби з економічною злочинністю за допомогою; 1) аналізу статистичних даних про розслідування і судовий розгляд кримінальних справ; 2) опитування (інтерв'ювання) практичних робітників. Іншим засобом одержання такої інформації є застосування науково-метричних методів аналізу публікацій, матеріалів науково-практичних конференцій («круглих столів») з точки зору задовільнення попиту практики на наукові рекомендації в сфері розкриття і розслідування економічних злочинів. За даними науково-метричних досліджень найбільшу потребу складають розробки методики розслідування злочинів (за даними В. Бахіна, на цей розділ криміналістики припадає 45,2 % потреб, на загальні питання криміналістики — 16,8 %, криміналістичну техніку — 8,5 %, криміналістичну тактику — 18,9 %, експертні дослідження — 10,6 %).

В. Багинський: У зв'язку з нерозробленістю механізму приватизації, відсутністю чітких методик оцінки майна істотно збільшилась кількість злочинів, пов'язаних з фактами штучного заниження вартості основних коштів підприємств, які підлягають приватизації, внаслідок чого у бюджет не надходять значні кошти, які вилучаються розкрадниками або у виді прихованої частки цього майна, або після його реалізації у грошовій формі. Первісними слідчими діями в

зазначеній категорії злочинів є призначення судово-бухгалтерської та інших експертиз. Слідчому треба звернути увагу на ретельне вивчення усіх випадків списання обладнання, іншого майна підприємства; з'ясування його технічного стану, ступінь відпрацьованості. Обов'язково з'ясовується, чи було знищено або демонтовано вказане обладнання, чи не було воно безоплатно передано іншим власникам. При перевірці списання високоточної техніки та приладів виявляється наявність в них дорогоцінних металів та їх подальше надходження. Взаємодія з експертами-економістами, які проводять економічну експертизу ТЕП (техніко-економічних показників), дозволяє встановити зміну цих показників у доприватизаційний період та після нього.

І. Савицький: Слід відзначити, що при розслідуванні справ про злочини в сфері економіки важливим доказом є висновки експертів. Водночас такі експертизи, як судово-бухгалтерська, судово-економічна, не завжди були ефективними у зв'язку з використанням експертами старих методик без урахування особливостей нових способів злочинів в сфері економіки.

О. Буцан: У літературі останніх років недостатньо уваги приділяється розгляду питань судової експертизи при розслідуванні розкрадань. Відносно економічних експертиз у сфері розслідування банківських злочинів, то вони зовсім не розглядалися. Проте при розслідуванні виникає необхідність у здійсненні судово-економічних експертиз (бухгалтерської, фінансової). Судово-економічна експертиза є найбільш типовим класом експертиз у методиці розслідування злочинів. При побудові типової системи судових експертиз, що входять до цього класу, необхідно виходити з того, що хоча судово-бухгалтерська експертиза залишається одним із поширених видів, необхідність повного та своєчасного розкриття та розслідування економічних, у тому числі банківських, злочинів потребує проведення інших експертиз цього класу. Треба окремо виділити фінансово-економічну експертизу, що проводиться з метою вирішення питань фінансування та кредитування; чи виконувалися правила нарахування податків, відрахувань від прибутку та інших платежів; чи були порушення в сфері фінансування і кредитування та ін.

О. Загоруйко: При розслідуванні справ про розкрадання грошових коштів, використання кредитів за непризначенням, незаконне переведення валюти з України за кордон мали місце факти корупції, але за змістом ст. 164 Кримінального кодексу дії не всіх посадових осіб мають корупційні прояви.

В. Корж: Великої шкоди економічним інтересам держави завдає корупція. Найбільш поразені корупцією підприємства

охорони здоров'я, торгівлі, освіти, агропромислового комплексу, металургійної, хімічної, нафтопереробної промисловості та ін. За хабарі здійснюються кредитування і пролонгація боргів, зміна власників народного надбання. Більшість хабарників уникає кримінальної відповідальності, оскільки факти підкупу посадових осіб, хабарництва своєчасно не виявляються або кримінальні справи закриваються. Слід зауважити, що визначення поняття корупції як діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямованої на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, є невдалим. Це визначення корупції штучно звужує поняття цього явища і зводить його лише до хабарництва, корисливих зловживань осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Між тим корупція — це проникнення організованої злочинності у владні та управлінські структури у такій формі співучасті, як злочинне спільництво. Проявляється корупція не лише в корисливих зловживаннях владою чи посадовим становищем, а й у розкраданнях державного або колективного майна та інших економічних злочинах з метою задоволення як корисливих, так і інших корпоративних інтересів злочинного спільництва, партій, груп тощо. Ці дії за Законом України «Про боротьбу з корупцією» не відносяться до корупційних. Поняття, за законом, суб'єктів корупційних діянь включає лише осіб, «уповноважених на виконання функцій держави» і не відповідає вимогам Закону України «Про державну службу» та ст. 164 Кримінального кодексу. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про державну службу» державними службовцями вважаються як особи, які виконують функції держави, так і практики, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій. Зловживання практичних виконавців, за Законом «Про боротьбу з корупцією», не є проявами корупції. Стаття 164 Кримінального кодексу під посадовими особами розуміє як представників влади, так і осіб, діяльність яких пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарчих обов'язків на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності. Їх зловживання, за законом, не можуть бути проявами корупції. Викладене свідчить про очевидну неузгодженість відповідальності на підставі норм Кримінального кодексу, Закону України «Про державну службу», Закону України «Про боротьбу з корупцією» і приреченість останнього закону на обмежене застосування або незастосування.

О. Смірнягін: Вважаю, що у кримінальному законі повинні бути чітко визначені ознаки корупційних діянь. Так, у нас були справи про розкрадання, шахрайство та хабарництво по банку «Інко», використання кредитів не за призначенням Укрсіббанком, хабарництво, видача кредитів неспроможним суб'єктам підприємницької діяльності, в яких мали місце ознаки корумпованості посадових осіб комерційних банків і Нацбанку, але недосконалість законодавства дозволила чиновникам-корупціонерам уникнути відповідальності.

В. Багинський: Побудова нового господарського механізму держави, не забезпечена оновленою нормативною базою, яка б відповідала реаліям сьогодення, не може не відобразитися на структурі та динаміці злочинів, скоєних у сфері економіки. У зв'язку з прийняттям законодавчих актів з питань економіки, наслідком яких стало функціонування якісно нових господарських механізмів, значно змінився також предмет розкрадань. Проблема полягає в тому, що застосовувані сьогодні методики розслідування вказаних злочинів безнадійно застаріли, тому що вони засновані або на скасованих, або кардинально змінених нормативних актах, і тому не можуть служити слідчим працівникам, що займаються економічними злочинами, надійним інструментом у розслідуванні кримінальних справ зазначеної категорії. Все це обумовлює необхідність розроблення принципово нових методів розслідування.

А. Бігун: Мені доводилося неодноразово розслідувати злочини в сфері економіки у складі слідчо-оперативної групи. Вважаю, що ефективність і якість слідства взаємопов'язані з розробкою та використанням нових методик по розслідуванню злочинів у сфері економіки, по виявленню ознак способів злочинів. Працівники контрольно-ревізійних служб повинні мати більш вдосконалені методики, а працівникам налогової адміністрації доцільно поліпшити свою професійність.

О. Бушан: При розслідуванні кримінальних справ про економічні злочини, на нашу думку, є всі підстави для формування питання про розробку експертизи банківсько-математичного плану, беручи за основу, наприклад, економіко-математичну експертизу, що проводиться з метою з'ясування ступеню впливу розкрадань на зміну в системі техніко-економічних показників (ТЕП) підприємства (за методикою Г. Матусовського, Е. Бодяньського, І. Плісс). Встановлення виробничого підрозділу та часових періодів виникнення суперечності ТЕП, причин їх відхилення від тенденцій, що склалися на виробництві, є тією аналогією, яку можна провести з особливостями діяльності банківської технології з тим, щоб

за допомогою математичних методів розв'язати питання виявлення порушень банківської технології.

Г. Магусовський: Проблема задовільнення попиту практики вирішується і на основі експертних оцінок криміналістів, які працюють у галузі розслідування економічних злочинів, і на основі співробітництва з ними фахівців — практиків і науковців у галузі економічної науки, економічної експертизи, статистики, кібернетики. Що ж до попиту практики і запропонуваних, які містяться у наукових розробках, то вони за методикою розслідування відповідно співвідносяться як 45,2 % до 8,3 %. Таким чином, вони характеризуються 5,5-кратним співвідношенням. Для порівняння відмітимо, що по іншим розділам криміналістики це співвідношення не перебільшує 1,9 разів, а по питанням експертних досліджень спостерігається зворотна картина, коли пропозиція перебільшує попит в 1,6 разів. Зрозуміло, що подібна тенденція не може характеризуватися як негативне явище. Навпаки, перебільшення даних показників характеризує природний випереджувальний зріст наукових досліджень, відповідаючи прогнозованому розвитку наведеної галузі криміналістики і суміжних наук криміналістичного циклу. Природно, тут необхідне врегулювання планування наукових досліджень. Характерним є те, що кількість публікацій з питань економічних експертиз значно відстає від досліджень по інших видах експертиз, має тенденцію до зниження і не задовольняє потреб практиків. Стосовно до методики розслідування економічних злочинів відмічена тенденція виявляється у ще більшому ступені у силу таких обставин, як природне «старіння» методик розслідування злочинів, скоюваних у змінених обставинах економічних відносин; виявлення раніш невідомих злочинних засобів; зміни, які вносяться у кримінальне законодавство; додатки до нього, коли методичні рекомендації по розслідуванню тільки-но почали розроблюватися. За цих умов, поряд з указаними методами, особливого значення набуває інтенсивне вивчення практики розслідування, опитування практичних робітників.

Щиро дякуємо за участь у обговоренні цієї важливої проблеми. Ми проаналізуємо анкети і будемо враховувати ваші пропозиції при розробці програми використання наукових та технічних досягнень у боротьбі зі злочинністю у сфері економіки і фінансів з ознаками корупції, над якою зараз працюють наукові співробітники сектору боротьби з організованою злочинністю та корупцією Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України.

Матеріал підготували доцент В. Корж,
канд. юрид. наук О. Буцан, аспірант В. Багинський